

Gaal György

Zsidó és zsidó származású tanárok a kolozsvári egyetem tanári karában

1997 őszén emlékeztünk meg a kolozsvári egyetem felállításának 125. évfordulójáról. Az ezzel kapcsolatos kutatómunka, a tanszemélyzet ismételt számbavétele során feltűnt, hogy aránylag sokan a zsidóság soraiból kerültek ki, néhányan még izraelita vallásukat is megőrizték. Mi több, a város neológ főrabijára nem sokkal idetelepedése után az egyetem magántanára lett, s egy negyedszázadon át rendszeresen tarthatta nyelvészeti előadásait. Ha figyelembe vesszük az *Encyclopaedia Judaica*¹ megállapítását, mely szerint Európa legtöbb országában a világháború előtt csak a kikeresztelkedett zsidók jöhettek számításba az egyetemi kinevezéskor, továbbá a „Transylvania” szócikk észrevételét, melynek értelmében a kolozsvári egyetem – ahol zsidókat is professzorral neveztek ki – „a történelmi Erdély zsidóságának egyik fontos szellemi központja volt”, érdemesnek tűnik számba venni a zsidóság részvételét az egyetemi oktatómunkában.

1. Mind a zsidóság emancipálása, mind pedig a kolozsvári egyetem felállítása szempontjából sarkalatos dátum a kiegyezés éve: 1867. Ekkor újra életbe lép a már 1848-ban törvénybe iktatott unió Magyarország és Erdély között. A zsidók helyzetét eddig más-más törvények szabályozták Erdélyben és Magyarországon. Erdélyben először Bethlen Gábor fejedelem engedélyezte 1623-ban a zsidók letelepedését, szabad kereskedését és vallásgyakorlatát. A zsidók jogi státusát azonban egy II. Rákóczi Györgytől származó és 1653-ban az erdélyi törvénytárba iktatott rendelet véglegesítette. Ez ugyan engedélyezte a szabad kereskedelem üzését, de egyedüli városi lakhelyként Gyulafehérvárt, a fejedelmi székvárost jelölte ki számukra. Így egyetlen elismert hitközségük is csak a gyulafehérvári volt, ennek élén az országos főrabbi állott. Ez a

helyzet 1849-ig fennmaradt. Akkor a szegedi országgyűlés kimondta ugyan a zsidók emancipációját, de a törvény érvénybe léptetésére már nem maradt idő. A törvény tiltása ellenére a nagyobb erdélyi városokban az 1840-es évekre már kisebb zsidó közösségek alakultak, létrehozták a helyi hitközségeket.²

Magyarország területén a zsidóság helyzetét II. József egyenjogúsító törekvései hatására kedvezőbb törvényi keretek szabták meg. Az 1790-es De Judaeis törvénycikkely a városba letelepedett zsidók háborítatlanságát biztosította, megengedte, hogy bármilyen foglalkozást űzenek, lehetővé tette az iskoláztatást, egyetemjárást, megnyitotta a tudományos és művészeti pályákat. Az 1840-es magyar országgyűlés megerősítette és kiterjesztette e jogokat. Ennek szellemében megkezdődhetett egy zsidó értelmiségi réteg kialakulása.

A kiegyezést követően a magyar országgyűlés meghozta a teljes emancipációt biztosító 1867/XVII. törvénycikkelyt, mely első pontjában leszögezi: „Az ország izraelita lakosai a keresztény lakosokkal minden polgári és politikai jog gyakorlására egyaránt jogosítottaknak nyilvánítatnak.” A törvény alkalmazása persze sok akadályba, számos előítéletbe ütközött. A kolozsvári egyetemen azonban kétségtelenül érvényesítették.

2. Az egyetemlétesítés eszméje Erdélyben a fejedelemség megalakulásáig vezethető vissza. Az első kolozsvári egyetemet 1581-ben Báthory István alapította katolikus jelleggel. Mária Terézia idejében egy felekezeti tudományegyetem felállításáról tárgyaltak, s a királynő 1774-ben megvetette egy jogi fakultás, utóbb jogakadémia és 1775-ben egy orvosi kar, később Orvos-sebészeti Tanintézet alapjait. Az előbbi pár éves megszakítással, az utóbbi

a kiegyezést követő esztendőig folyamatosan működött. Ez a két főiskola a maga nyolc-nyolc tanárával, felszerelésével egy kialakítandó egyetem magvát képezte. Tőlük kért 1868 februárjában véleményt Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter arra nézve, miként lehetne belőlük egyetemet kifejleszteni. Volt még Kolozsvárt három nagy múltú, a XVI. század óta működő felekezeti középiskola gazdag könyvtárral, rangos tanári karral, s itt működött az 1859-ben alapított Erdélyi Múzeum-Egyesület (EME) is, amely ekkor már a könyvtáron kívül természettudományi és régészeti gyűjteményekkel rendelkezett, s tömörítette Erdély tudósait. Mindezekre alapozva Eötvös 1870. április 7-én a parlament elé terjesztette a kolozsvári egyetem létesítésére vonatkozó törvénytervezetét. Úgyhogy a zsidók emancipációjának élharcosa egyben a kolozsvári egyetem alapítójának is tekinthető.

A törvénytervezet napirendre tűzése egyre halasztódott. Azt mindenki elismerte, hogy az Erdéllyel megnagyobbodott országnak szüksége van egy második egyetemre. De sokan Pozsonyban állították volna fel azt. Az egyik legfontosabb érv Kolozsvár mellett a felszabaduló épület volt. Kolozsvárt, Erdély fővárosában székelt 1790 óta a Főkormány-szék (latinosan Gubernius). Ez amolyan Bécsnek alárendelt erdélyi minisztérium volt. A kiegyezéssel felszámolódott. Belvárosi kettős épületét rendre ürtették ki, sorsáról kellett döntenet. Ez az épület akkori megítélés szerint kielégíthette az egyetem igényeit. Úgyhogy Eötvös utóda, Pauler Tivadar 1872. május 29-én megszerezte Ferenc József engedélyét az egyetem megnyitására. Június 11-én pályázatot is hirdettek 42 tanári állásra. A több mint 120 jelentkezőből kiválasztott tanári kart szeptember 29-én nevezi ki az uralkodó. Az időközben a parlament által is megvitatott és az egyetem létesítését jóváhagyó törvénycikkelyt október 12-én szentesíti a király. Október 19-én az új egyetemi tanárok gróf Mikó Imre miniszteri biztos kezébe leteszik az esküt, majd megválasztják a négy kar dékánját, prodekanát, az első rektort és prorektort. A rektori székbe a jogakadémia utolsó igazgatóját, Berde Áront, a prorektoriba a legnagyobb erdélyi tudósnak tartott Brassai Sámuel emelik. November 10-re tűzik ki a rektorbeiktatás és az ünnepélyes tanévnyitás napját. Másnap, hétfőn megkezdődik a tanítás.³

3. A kolozsvári Magyar Királyi Tudományegyetem története 73 tanévre terjed ki.⁴ Az első negyed-

század a megerősödés, az elismertetés időszaka. 1881-ben az uralkodó megengedi, hogy az egyetem az ő nevét használhassa címében, továbbá, hogy kiállítsák az alapítólevelet. Ez csak 1895 októberére készül el és kerül kihirdetésre. Az 1880-as évek elejétől megkezdődik az egyetem épületeinek felhúzása, 1893–1902 között készül el a díszes központi épület. A hallgatók száma eleinte 250–300 körül mozog, 1898-ban lépi túl az 1000-et, 1904-ben a 2000-et. 1919-ben 2500-nál is népesebb a diákság. A tanszékek száma a világháború végéig 60-ra növekedik. Ebben a 47 éves időszakban a legtöbb tanszéken három generáció követi egymást.

Az első világháború végén, 1918 decemberében Kolozsvár román uralom alá kerül. A magyar egyetem a korábbi keretek közt igyekszik tovább működni. Közben a románok egyre inkább hangoztatják az egyetem „átvételének” szükségességét. Erre azt a módszert eszelik ki, hogy 1919. május 9-én felszólítják a tanári kart, hogy tegyen hűségesküvet a román király iránt. Ezt a még tisztázatlan államhatalmi helyzetre hivatkozva megtagadják, mire katonai segédlettel a tanárokat eltávolítják az épületekből, s azokat teljes berendezésükkel az ősszel megalapítandó román egyetem részére lefoglalják.

Az Erdélyt Romániának ítélt 1920-as trianoni béke után a tanárok egy része Kolozsvárt próbál felekezeti egyetemet alapítani, a többiek Budapestre menekülnek, ott szervezkednek. Szeged város meghívására 1921-ben a parlament erről szóló határozatával ideiglenesen Szegeden telepítik le a Ferenc József Tudományegyetemet. Az 1940-es bécsi döntés nyomán Észak-Erdély s vele Kolozsvár újra Magyarország része lesz, úgyhogy a parlament 1940. október 19-én törvénycikkben intézkedik az egyetem visszatelepítéséről. Ekkor egy ötödik, Közgazdasági Karral bővül az intézmény. Tanszékeinek száma 85 lesz. A diáklétszám 1500 fő körül mozog.

A második világháború végén, 1944 októberében Kolozsvár orosz, majd román fennhatóság alá kerül. A magyar kormány még augusztus végén elrendeli az egyetem kitelepítését, de az éppen a város magyarságának kérésére helyben marad, kevés tanárral és diákkal folytatja munkáját. A román kormány 1945. május 29-én megjelent törvényrendeletével szünteti meg, létrehozva helyette a magyar előadási nyelvű állami egyetemet, mely december-től Bolyai János nevét veszi fel.⁵

4. E keretek között a történelmi sorsfordulóktól

meghatározottan működött a Ferenc József Tudományegyetem. Első kolozsvári korszakának 47 tanéve jól tükrözi, hogy mind a magyar kormány, mind az egyetem vezetősége, tanári kara ténylegesen életbe léptette az emancipációt. Igen tanulságos lenne megvizsgálni a diákok esetében a zsidók arányszámát. Erre azonban az évente kiadott almanachok⁶ alapján nem nyílik lehetőség. Ott ugyanis csak a neveket közlik, felekezeti besorolás nincs. A tanári kar esetében is igen nehéz a vallási, származási alapú osztályozás. A jelesebb személyek életrajzi adatait átnézve azonban többnyire sikerül utalást találni hovatartozásukra. A zsidók többsége bekerült az 1929-es *Zsidó Lexikon*ba.⁷ Jó néhányuknál a gyászjelentésből, temetési beszámolókból fény derül a felekezetre. A tanári kar esetében sem vehetjük számba az ideig-óráig egyetemi alkalmazásban lévő tanársegédeket, adjunktusokat. Ezek jegyzékét még nem is állították össze. Vizsgálódásunkat a rendes és rendkívüli tanárookra, valamint a magántanári jogot elnyertekre korlátozzuk. Ezek névsorát közli Márki Sándor 1922-es egyetemtörténete.

Kolozsvár sem erdélyi, sem magyarországi viszonylatban nem számított zsidó központnak. Az 1810-es évektől élt itt néhány család, s ideiglenes imaházak is tartottak fenn. Az első közsinagógát 1850–1851-ben építették, 1857-ben 231 zsidó lakott a városban. 1866-tól a Glasner rabbidinasztia veszi kezébe az itteni hitélet irányítását. 1869-ben közel ezer hívük van. Az 1868-as zsidókongresszus után a kolozsváriak is az ortodox irányzathoz csatlakoznak. A módosabb értelmiségi és iparos réteg Farkasházi Fischer Vilmos gyáros vezetésével először status quo ante alapon kezd szervezkedni, majd 1884-ben elfogadják a kongresszusi irányelveket, s ettől fogva neológ hitközsége is van a városnak. 1886–1887-ben felépítik a neológ zsinagógát. A meghívott rabbik azonban mind csak rövid ideig működnek itt, végül az 1890 júliusában kiírt pályázat sikeresnek bizonyul. Az erre jelentkezőkből kiválasztott dr. Eisler Mátyás hitközsége méltó, tudós vezetője lesz. 1910-ben több mint 7000 zsidó él a városban, ekkor már a lakosság 11%-át teszik ki. Hogy számuk így megnövekedett, abban jelentős szerepet játszott az egyetem is.⁸

5. A fentiekből sejthető, hogy az egyetem zsidó tanárai kevés kivételtől eltekintve nem kolozsváriak voltak, s eddigi pályájuk elismeréseként kapták meg a kolozsvári tanszéket. Az első tanév negyven professzorából három kapcsolódik a zsidósághoz.

Közülük a leghíresebb és legrangosabb kétségtelesen Finály Henrik (1825–1898). Itáliai eredetű, igen módos óbudai zsidó iparoscsalád sarja.⁹ A piaristáknál tanul, s az ő hatásukra katolizál. A bécsi Politechnikumban mérnöki tanulmányokat folytat, majd az egyetemen természettudományokat és klasszika-filológiát hallgat. Részt vesz az 1848-as harcokban, a honvéd tüzér főhadnagyságig emelkedik, amiért utóbb meghurcolják. Mint gróf Bethlen János gyermekeinek a nevelője kerül az 1850-es évek elején Erdélybe. 1853-ban a kolozsvári piarista főgimnázium tanára lesz, s bekapcsolódik a város szellemi életébe. Az Erdélyi Gazdasági Egylet, majd az 1859-ben megalakuló Erdélyi Múzeum-Egyesület titkára. Közben 1858-ban megjelenteti leghíresebb munkáját, a latin–magyar szótárt. Még ez évben az akadémia levelező tagsággal tünteti ki. Ő Ballagi Mór után a második zsidó származású, aki bekerül az akadémiába. 1863-tól főállásban az EME Érem- és Régiségtárának az őre lesz, mintaszerűen rendezi azt. Innen hívják meg az egyetem bölcsészeti karának Történeti Segédtudományok és Archeológia Tanszékére. 1874–75-ben az egyetem rektora. Egy ideig a Római Katolikus Státus világi jegyzője. Számos nyelvészeti és történelmi-régészeti tanulmányt írt. 1895-ben magyar nemesiséget kapott. Több hónapi szenvedés után halt meg, s temetésén a város és a tudományos világ helyi képviselői ritka nagy számban vettek részt.¹⁰ Az egyetem tanári kara élén Lechner Károly rektorral, az EME elnöke, a főispán, a polgármester, az egyházi előjárók mind kivonultak. Az utóbbiak közt Eisler Mátyás neológ főrabbi is megjelent. A temetési szertartást Biró Béla apátplebános végezte. A sírnál Márki Sándor az akadémia, gr. Esterházy Kálmán az EME, dr. Halász Ignác dékán az egyetem nevében búcsúzott. A házsongárdi temető lutheránus sírkertjében levő sírját vagy tizenöt éve számolták fel, kis köve ma a bejáratnál látható.¹¹

Az első tanári kar legfiatalabbjai közé tartozott Kanitz Ágost (1843–1896), a növénytan tanára, flórakutató. A Kanitzok – Kempelen Béla szerint – Óbuda legelőkelőbb zsidó családjai közé számítottak. Ebből származhatott Lugosra Kanitz Simon (1810–1883) seborvos s az ő fia, Ágost. Az utóbbi iskoláit Nagykovácsoson és Temesváron végzi. A bécsi egyetemen tanul, majd Európa híres egyetemein tökéletesíti tudását. Ő állítja össze a magyar növénytan első történetét. 1869-ben a magyaróvári Gazdasági Akadémiára kerül, s itt elő-

szőr tanítja a növénytant magyar nyelven. Innen pályázik a kolozsvári tanszékre. A tanszék mellett növénytani intézetet alapít, átrendezi a botanikus-kertet, rendszerezi az EME herbáriumát. 1877-ben megindítja az első magyar botanikai folyóiratot, a *Magyar Növénytani Lapokat*. Nevéhez fűződik Románia, a későbbi Jugoszlávia és Albánia több területegységének flóraösszeírása. Ezekért számos társaság, akadémia tisztelte meg tagsággal, így a bukaresti is, az orosz cár Szent Anna-renddel tüntette ki. Karán kétszer dékánná választották, 1887–88-ban rektor volt. 1880-ban a Magyar Tudományos Akadémia (mint harmadik kolozsvári zsidó származásút) levelező tagságra méltatta. Felesége, Plósz Pál és Plósz Sándor egyetemi tanárok testvére, Plósz Irma volt. Szívizsélhűdés okozta hirtelen halála után Kanitz Ágostot katolikus szertartás szerint temették el a Házsongárdban.¹² Megjelent az egyetemi tanács, a kar nevében Fabinyi Rudolf vegyészprofesszor búcsúztatta, az ifjúság részéről Krenner Miklós mondott beszédet.

Itt említjük meg, hogy Kanitz Ágost fia, Arisztid, aki a lipcsei egyetemen nyert doktori oklevelet, s a vegyészeten szakosodott, 1913–14-ben a kolozsvári egyetemen „az életkémia dinamikája” tárgykörből nyert magántanári képesítést. Akkoriban lakhelye már Németországban volt.

A harmadik egyetemalapító zsidó professzor Fleischer Antal (1845–1877). Fleischer Bernát kecskeméti kereskedő és Schweiger Jozefin fia szülővárosában végzi a Református Főgimnáziumot. Minthogy gyógyszerész akar lenni, egy helyi patikában gyakornokoskodik, majd Pesten is gyógyszerértárban dolgozik, s 1865–1866-ban elvégzi Bécsben a gyógyszerészeti kurzust. Mosonyban alkalmazzák gyakornoknak. A megyei főorvos azonban bekéri keresztlevelét, s közli, hogy zsidóként nincs joga gyógyszerészkedni. Erre 1867-ben Pestre megy, s beiratkozik az egyetem vegytan szakára, megszerzi a gyógyszerészeti doktorátust, majd Than Károly professzor tanársegéde lesz. Innen pályázza meg a kolozsvári egyetem új tanszékét. Kinevezése után az első tanévre ösztöndíjat kér, s német egyetemeken tanulmányozza a vegytani intézetek felszerelését. Hazatérve a rendelkezésére álló rozzaga helyiségekben fel is állít egy szerény intézetet. 1875-ben a gyógyszerész egylet, mely pár évvel korábban nem vehette fel, tiszteletbeli tagsággal tünteti ki. Ő készíti javaslatot a gyógyszerészképzésre. Kolozsvárt magányos maradt, nem ta-

lálta helyét. Így szánhatta el magát a rettenetes öngyilkosságra: 1877. november 29-én egy borotvával több mint hatvan vágást ejtett testén a halántékától a lábáig.¹³ A Farkas utcai lakásán felállított ravatalánál Genersich Antal rektor, a kórbonctan professzora búcsúztatta az egyetem, Martin Lajos pedig a kar nevében. A koporsót kivitték az állomásra, s az indóháznál Groisz Gusztáv jogászprofesszor is szónokolt. Nincs utalás arra, hogy Kolozsvárt bármilyen vallásos szertartás lett volna. Alighanem Fleischer volt az első izraelita vallású magyar egyetemi tanár – nem pedig Géber Ede, mint a *Zsidó Lexikon* írja.

Az alapító professzorok után célszerűnek látszik karonként számba venni a zsidó oktatókat.

6. A Jog- és Államtudományi Kar tanárainak jó része a helybéli Királyi Jogakadémiáról került ki, s amúgy is itt lehetett a legnagyobb a versengés a tanszékekért. Mert az országnak rengeteg nagyra-vágó, tudományművelő jogi szakembere volt ekkoriban. A karon csak két zsidó származású jutott rendes tanszékhez. Közülük az egyik, Kiss Mór (1857–1945) jó három évtizeden át a jogi oktatás vezéregyénisége. Kolozsvárt született, s az itteni Unitárius Kollégiumban tett érettségét. Budapesten 1876-ban államtudományi, 1877-ben jogtudományi doktorátust szerzett (19, illetve 20 éves korban!). 1878-ban Kolozsvárt a római jog magántanárává habilitálták. Német és francia egyetemeken töltött tanulmányi évek után 1880-ban a nagyszombeni jogakadémia tanára lett. Innen 1884-ben helyettes, majd 1886-ban rendkívüli tanári minőségben került a kolozsvári pandekta jogi tanszékre. 1890-től e tárgy rendes tanára 1915-ig, amikor át-pályázik a megürült római tanszékre. 1919-ben nyugalomba vonul. Kolozsvárt él, részt vesz az EME munkájában. Budapesten éri a halál. Úgy tűnik, katolikus vallásra tért ki az 1880-as évek táján. Számos tanulmányt írt. Háromszor volt dékán. Finály és Kanitz után ő a harmadik zsidó származású rektor (1904–1905). 1910-ben udvari tanácsosi címet kapott.

Fia, Kiss Géza (1882–1970) a magyar jogi oktatás nem kevésbé prominens alakja volt. A kolozsvári piarista főgimnáziumban tanult, 1903-ban Kolozsvárt szerzett sub auspiciis regis jogi doktorátust, 1907-ben pedig magántanári címet római jogból. 1906-tól 1914-ig a nagyváradi jogakadémia, majd a debreceni egyetem római jogi professzora. Itt 1918–19-ben rektor, s a Tanácsköztársasággal

szimpatizáló magatartása miatt emigrálnia kell. Kolozsvárra jön, s itt bekapcsolódik nem a kisebbségi, hanem a román liberális politikába.¹⁴ 1932-ig képviselő, illetve szenátor, azután 1940-ig kolozsvári ügyvéd. A bécsi döntéskor Bukarestbe megy, s ott ügyvédeskedik. 1944 végén a román kormány nemzetiségi államtitkára, 1945–1953 között a Bolyai Egyetemen a római jog professzora. Számos jogi tanulmány szerzője, öregkorában latinból fordít (verses műveket is). Sírja a házsongárdi temető lutheránus kertjében van.

A másik kolozsvári jogászprofesszor Somló Bódog (1873–1920). Pozsonyi születésű, otthon inkább jiddisül beszélnek. A vasutas apát gyakran áthelyezik. Bódog temesvári gimnazistaként változtatja családi nevét Fleischerről Somlóra (1891). Egyetemi tanulmányait Budapesten kezdi, s Kolozsvárt fejezi be. Itt szerez 1895-ben jogi, 1896-ban államtudományi doktorátust. Közben német egyetemeken is megfordul. 1899-ben jogbölcseletről, 1903-ban politikából szerzi meg a kolozsvári magántanári képesítést. 1899-től 1905-ig a nagyváradi jogakadémia professzora. 1905-ben kerül Kolozsvárra a Jogbölcselet és Nemzetközi Jog Tanszékre rendkívüli tanárnak. 1908-tól 1918-ig rendes tanár. 1918-ban a fővárosi egyetemre nevezik ki, de a politikai változás miatt állását elveszti. A Társadalomtudományi Társaság alapítói közé tartozott, s akkoriban érdeklődése a szociológia felé fordult. Számos magyar és német nyelvű jogbölcseleti és szociológiai dolgozatot írt, iskolát teremtett maga körül. Lukács György is nála doktorált. Budapesten nem tudott boldogulni. Elkeseredetten tért vissza Kolozsvárra, s édesanyja halálának ötödik évfordulóján felakasztotta magát az ő házsongárdi sírja fölé. „Zsidónak született, katolikus lett, és mint felekezeten kívüli halt meg” – írták róla. A temetésen Ravasz László református püspökhelyettes mondott felekezethez nem kötődő beszédet. Az egyetemi tanárok és pályatársak képviseletében Kolosváry Bálint beszélt, a sírnál Klein Jakab a szociáldemokraták nevében búcsúzott. A lutheránus sírkertben lévő márványoszlopos sírt vagy húsz éve elpusztították, most a bejáratnál kis tábla emlékeztet nevére.¹⁵

A karnak volt két olyan zsidó származású magántanára, akik hírben-rangban országos, sőt nemzetközi szintre emelkedtek. Ugyanakkor a zsidósággal is szembefordultak. Mindketten a polgári radikalizmus magyar élharcosai. Ágoston Péter

(1874–1925) 1895-ig az Augenstein családnevet használta, Budapesten szerzett jogi doktorátust, majd 1901-től a világháború végéig a nagyváradi jogakadémián tanított. 1904 márciusában Kolozsvárt magántanári képesítést szerzett magyar magánjogból. A *Népszava*, a *Huszádik Század* munkatársa volt. Nagyváradon szabadkőműves páholyt alapított. 1918–1919-ben politikai pályára lépett: bihari kormánybiztos-főispán, belügyi államtitkár, külügyi népbiztos-helyettes. Közben 1919 januárjától áttette állását a budapesti egyetemre. 1920 végén halálra ítélték, 1922 februárjában fogolycserével szabadult, Párizsban érte a halál.

Hosszabb és még változatosabb pályát futott be a kortárs Jászi Oszkár (1875–1957). A nagykarolyi orvos apa Jakubovits családnevüket 1881-ben magyarította, református vallásra tértek. Oszkár Budapesten szerzett jog- és államtudományi doktorátust. Ezután tisztviselősködött, szerkesztette a *Huszádik Századot*, vezette a Társadalomtudományi Társaságot. 1912 januárjában az alkotmánytan magántanára lett a kolozsvári egyetemen. 1918-tól az őszirózsás forradalom egyik vezetője, a nemzetiségi ügyek minisztere. 1919 januárjától a budapesti egyetem szociológiaprofesszora. A Tanácsköztársaság idején emigrál, Bécsben, majd az Egyesült Államokban él, ott is hal meg. Jelentősek szociológiai dolgozatai és a nemzetiségi kérdést megoldó törekvései. Magyarországot „Keleti Svájc”-cá szerette volna átalakítani.

7. Az Orvosi Karon működött a legtöbb zsidó származású oktató. E szakot a zsidóság a közép-kor óta művelte, kedvelte. A kiegyezés idején Erdély-szerzte nagy volt az orvoshiány, tehát igen jó elhelyezkedési, megélhetési lehetőséget biztosított ez a végzettség. Az 1872-ben kinevezett első tanári karban még nem találunk zsidókat, mert a 11 tanszék közül 8-ra az Orvos-sebészeti Tanintézet professzorait helyezik át. Hárman a fővárosból jönnek. Hanem a tanársegédek között három jövődő magántanár képviseli a felekezetet: Büchler Ignác a belgyógyászat, Feuer Nathaniel a szemészet és Góth Manó a szülészet asszisztense.

A kar első orvostanára Géber Ede (1840–1891) volt. Körmenten született, és Szombathelyen végezte a gimnáziumot. A bécsi egyetemen doktorált 1866-ban, s az ottani híres Hebra professzor mellett maradt mint a bőrgyógyászati tanszék asszisztense. 1873-ban magántanárrá habilitálták. Ösztöndíjjal Egyiptomban és Kis-Ázsiában tett tanul-

mányutat. A kolozsvári egyetemen eredetileg a bőrgyógyászatnak és nemi betegségeknek nem létesült tanszéke, ám az Országos Karolina Kórházban működött egy külön bujakóros osztály. Úgyhogy itt szükség volt egy vezető tanárra. 1874-ben meghirdették a tanszéket, s azt a Bécsből pályázó Géber rendkívüli tanári státussal nyerte el, 1879-ben rendes tanárrá léptették elő. Akkoriban már a bőrgyógyászat terén nemzetközi híre volt. Kinevezése több szempontból is úttörőnek számított. Ő lett az első magyar bőrgyógyászprofesszor. A budapesti egyetemen ugyanis csak 1892-ben létesült ilyen tanszék. Továbbá ő tekinthető az első magyar izraelita orvostanárnak és dékánnak (1884/85, 1891/92) is. Ő főleg a bőrgyógyászatban szakosodott, e tárgykörből közölt magyar és német nyelvű dolgozatokat. Rozoga épületekben elhelyezett kolozsvári kórházi osztályán inkább a nemi betegeket kellett kezelnie. 1890-ben az egyetem őt küldte Berlinbe, hogy ott Koch szennzációt keltő felfedezésével megismerkedjék. Életerejé teljében, 50 évesen ragadta el egy szívinfarktus. Lakása udvarán felállított ravatalánál megjelent a rektor vezette tanári kar, a főispán, az alispán, dr. Eisler Mátyás neológ főrabbi „mondott megható beszédet héber és magyar nyelven” – írja az újság.¹⁶ Az éppen beiktatott Eislernek ez lehetett az első bemutatkozási alkalma a város szélesebb közönsége előtt. A sírnál Davida Leó orvoskari prodékán és Jórend József egyetemi hallgató búcsúzott. A tanári kar Géber-alap létesítését határozta el. Géber Ede sírköve ma is áll a Balassa utcai régi zsidó sírkertben. Gráner Hedvighez fűződő 14 évi házasesetéből három gyermek származott.

Közülük Géber János (1881–?) az apai pálya folytatását vállalta. Kolozsvárt és Budapesten járt iskolába, majd 1904-ben a pesti egyetemen szerzett orvosi diplomát. 1905-ben Kolozsvárra jött a bőrgyógyászati tanszékre gyakornoknak. 1910-től lett tanársegéd. 1913-ban megszerezte a „bőr- és nemikórtani diagnosztika” magántanári fokozatát, s ugyanazon évben adjunktussá léptették elő. Marschalkó Tamás professzor hirtelen halálát követően 1915-től mint helyettes tanár és helyettes igazgató vezette a klinikát. Számos tanulmánya jelent meg. A tanszékre mégsem őt, hanem a pozsonyi egyetemről átpályázó Veress Ferencet nevezték ki 1919 januárjában.¹⁷ 1920-ban Pestre költözött. Felesége, Wolfner Emília is odavaló volt. Az ottani egyetemen rendkívüli tanári címet nyert.

A kolozsvári egyetem leghíresebb orvosprofesszora ifj. Purjesz Zsigmond (1846–1918) volt.¹⁸ Szentesen született, Kecskeméten járt iskolába, Pesten egyetemre, 1870-ben lett orvosdoktor, 1871/72-ben Kolozsvárt az Orvos-sebészeti Tanintézet belgyógyász tanársegéde, majd Pesten asszisztens, 1876-ban magántanári címet szerez. Professzora, Wagner János támogatásával pályázta meg a kolozsvári tanszéket, melyre 1880 májusában ki is nevezik. A nagyon szerény körülmények közt működő kórházi osztályon rendet teremt, minden erejét az oktatásra, gyógyításra fordítja. 1885-ben közreadja az első magyar belgyógyászati tankönyvet. Hírnevét tanítványai viszik szét az országban. Ha jelentős tudományos munkássága nem volt is, iskolát alapított maga körül. Három évtizeden át tőle tanulták meg a hallgatók, hogyan kell a beteggel foglalkozni. A kilencvenes évektől özönlöttek hozzá a páciensek. Negyedszázados tanári működése évfordulójára kartársai emlékkönyvvel (1905) tisztelték meg. Vaskorona-renddel, kolozsvári díszpolgársággal, udvari tanácsosi címmel tüntették ki. Mikor 1911-ben nyugdíjba vonult, s a fővárosba költözött, magyar nemességet kapott. 1912-ben, a századfordulón általa berendezett klinika kertjében mellszobrát is felállították. Ő viszonzásul alapítványt tett a szegény sorsú orvostanhallgatók támogatására. Halála után kívánságának megfelelően Kolozsvárt temették el: az egyetemi könyvtár előcsarnokából a város adományozta díszsírhelyre. Jelen volt az alispán, a polgármester, a rektor vezette egyetemi tanács. Lechner Károly orvoskari dékán mondott búcsúbeszédet. A szertartást Hirschler József apátplébános végezte. Sírja ma is áll a házsongárdi temetőben.¹⁹

A Purjesz család számos orvost adott a magyar egészségügynek. Zsigmond professzor fia, Béla 1890 táján született, s a két világháború között Gyulán orvoskodott. Volt azonban a professzornak egy Mindszenten, 1884-ben született Béla nevű unokaöccse is, aki viszont egyetemi karriert futott be. A szentesi Állami Főgimnáziumban „izraelita” megjelöléssel tett 1902-ben érettségét, majd Pesten szerzett 1907-ben orvosi diplomát. 1908-tól nagybátyja mellett Kolozsvárt gyakornok. A már Jancsó Miklós professzor vezette klinikán lesz 1913-ban tanársegéd, egy hosszabb németországi tanulmányutat követően „a szív és vérkeringési szervek kór- és gyógytanának” magántanára (1915). A magyar egyetem bezárása után magánpraxist folytat,

s megindítja 1920 szeptemberében az *Erdélyi orvosi Lapot*. 1921-ben a Szegeden megnyíló egyetemen elfoglalja tanársegédi állását, 1926-tól adjunktus, majd 1931-től a belgyógyászati diagnosztikai klinika igazgató professzora. 1944-ben meghurcolják, 1944/45-ben az orvosi kar dékánja, 1945/46-ban rektor. Szegeden hal meg 1959-ben.²⁰

A harmadik ide kapcsolódó kolozsvári orvosprofesszor Hevesi Imre (1867–1921). Tihanyban született, s a kegyes tanítóréndiek veszprémi gimnáziumában már katolikusként érettségizett. Egyetemi tanulmányait Kolozsvárt kezdte, s Bécsben fejezte be. Itt kora legjelesebb sebészének, Theodor Billrothnak volt a tanítványa, s felfigyeltek rendkívüli kezűességére. 1892-ben szerzett orvosdoktori diplomát, s ez évben változtatta Heizer családi nevét Heves(s)ire. 1893-ban Kolozsvárra jött gyakornoknak a Brandt József professzor vezette sebészeti klinikára. Rendre emelkedett az adjunktusi tiszttségig, 1903-ban az ortopédiai sebészetből magántanári képesítést is szerzett. A már idős, 1904-ben nyugalomba vonuló Brandt mellett rá hárult az új, Mikó utcai klinika berendezése. Mindenki a tanszék várományosának tartotta, ám nem ő, hanem a fővárosból pályázó Makara Lajos lett a professzor 1905-ben. Ő 1914 januárjában rendkívüli tanári címet kapott. A rák 1915 szeptemberében sírba döntötte Makarát, Hevesi helyettes tanár lett, de nem nevezték ki. Megpályázott egy pozsonyi főorvosi állást, elutasították. A háború alatt törzsorvosként éjjel-nappal operált. Végül 1917 szeptemberében felállították az ortopédiai sebészeti tanszéket, s ezt vele töltötték be, de a szakklínika felállítására már nem került sor. Az egyetem elvétele után magánpraxisba kezdett, s a Magyar utcai – még magyar kézben lévő – Vöröskereszt szanatóriumban végzett nagyobb műtéteket. Mellőzöttsége már 1919-ben kiváltotta egy öngyilkossági kísérletét. 1921-ben a Szegedre való áttelepülés foglalkoztatta. Március 15-én egy Kolozsvár feletti dombon morfium befecskendezésével vetett véget életének. Őt már az 1897-ben épült temetői halottas kápolnából temették. Hirschler József apátplébános végezte a szertartást, Generich Gusztáv professzor és Büchler Dezső, volt tanársegéde búcsúztatta.²¹

A karon ketten rekedtek meg a rendkívüli tanári címnél. Góth Manó (1848–1895) Budapesten született, ott járt iskolába. Az egyetemet Bécsben és Budapesten végezte, itt 1872-ben szerzett orvosdok-

tori oklevelet. Még az évben elnyerte a megnyíló kolozsvári egyetem szülészeti tanszékének tanársegédi állását. Már 1878-ban szülészeti műtéttanból, 1884-ben pedig nőgyógyászatból magántanárrá képesítették. Számos német és magyar nyelvű tanulmány szerzőjeként méltán pályázott az 1892-ben megürült tanszékre. Budapestről hoztak professzort, s őt 1893-ban rendkívüli tanári címmel kárpótolták. A tüdőbaj alig 47 évesen pusztította el. Eisler Mátyás neológ főrabbi temette „könnyekig megható gyászbeszéddel” a családi háztól. Az orvosi kar nevében Szabó Dénes nőgyógyászprofesszor búcsúztatta.²² Góth felesége, Kiss Gizella Kiss Mór jogászprofesszor testvére volt. Házasságukból született egyetlen fiuk, Góth Lajos (1878?–1910) az apai pályát akarta kiteljesíteni. Kolozsvárt végezte az egyetemet, s a szülészeti-nőgyógyászati klinikán lett gyakornok, majd tanársegéd. 1910-ben „a női genitale fertőzőes betegségeinek kór- és gyógytana” tárgykörből megszerezte a magántanári képesítést. Nyaralás közben egy bécsavaranodás vetett véget életének. Őt is Eisler főrabbi temette, az egyetem részéről pedig Szabó Dénes professzor búcsúztatta.²³

Hosszabb életút jutott Elfer Aladár (1877–1944) osztályrészéül. Szarvason született, Miskolcon járt iskolába, Budapesten szerzett orvosi diplomát. Korányi Sándor klinikáján kezdte belgyógyászati pályafutását, majd 1902-ben Kolozsvárra jött Purjesz professzor mellé gyakornoknak. 1910-ben a belgyógyászati diagnosztika tárgyköréből lett magántanár, 1911–1919 között a klinika adjunktusa. 1916-ban rendkívüli tanári címet kap, s ő adja elő a belgyógyászati diagnosztikát. Tanulmányai is e tárgykörbe, illetve az orvosi kémia szakába illeszkednek. 1919-ben magángyakorlatba kezd. A város egyik legtekintélyesebb belorvosa, a szegények jótévedője. Talán ezért sem vállalja a Szegedre való áttelepődést. A két világháború között részt vesz az EME orvosi szakosztálya munkálataiban, vándorgyűlésein. Az 1940-es bécsi döntés után újra bekapcsolódik az egyetemi munkába, magántanári előadásokat tart. Katolikus szertartás szerint a házsongárdi temető zsidó temetővel szomszédos részébe temetik. Kis fekete márványkeresztes sírjába két-három éve temettek idegen halottat.

A már eddig felsoroltakon kívül is voltak zsidó magántanárai a karnak. Az orvosoknál a magántanári habilitáció nem föltétlenül az egyetemi karrier előkészítésének számított. Ez a cím a magán-

praxis fellendítését, a magasabb honoráriumok biztosítását is szolgálta. Az egyetem legelső magántanárai közé tartozik a szemészeti tanszék segéde, Feuer Nathaniel (1844–1902). Bécsben szerez orvosdoktori és szemézmesterei oklevelet, Kolozsvárt Schulek Vilmos mellett szerzi meg 1874 januárjában a szemészeti műtétan magántanári címét. Schulek pesti kinevezése után őt helyettesíti, de mikor mást neveznek ki a tanszékre, távozik, Bécsben is magántanárrá habilitáltatja magát. Ő lesz a trachoma elleni magyarországi harc vezető orvosa. A Belügyminisztériumban közegészségügyi felügyelő, a trachomallenes törvény megfogalmazója, a pesti egyetem címzetes rendkívüli tanára. Ferenc József-renddel is kitüntetik. Pesten hal meg bélrákban, a szegedi zsidó temető halottasházából Löw Immanuel főrabbi temeti, a minisztériumot Frank Ödön vezetésével háromtagú küldöttség képviseli.²⁴

Szintén az első tanársegédek közül került ki a belgyógyászati tanszék első magántanára, Büchler Ignác (1846–1917). Akárcsak kései utóda, Elfer, ő is Szarvas szülötte, Budapesten szerez oklevelet 1871-ben. Megpályázza az utolsó tanévébe lépő Orvos-sebészeti Tanintézet kórbonctani tanszékének tanársegédi állását, s el is nyeri. A megnyíló egyetemen már a belgyógyászatra kerül át. Itt a „kopogtatás és hallgatódzás taná”-ból nyer magántanári képesítést. Machik professzor hosszas betegeskedése alatt és halála után helyettesként vezeti a tanszéket. Ezt meg is pályázza. Mikor azonban Purjeszt nevezik ki, ő a magánpraxist választja, s űzi az első világháború éveig.

A magántanárok között két Rudas Gerőt is találunk. Mindketten egy akkoriban még új, tanszékkel nem rendelkező szakot képviselnek. Id. Rudas Gerő (1856–1912) Győrben és Pápán járt gimnáziumba, az orvost Pesten kezdte. Reichenthal családi nevét 1883-ban magyarosította. Közben a *Gyógyászati Lapokat* szerkesztette egy ideig. Miután 1886-ban Kolozsvárt orvosi oklevelet szerzett, különböző tanszékeken gyakornokoskodott. 1897-ben a fogak szövet- és kórtanából szerzett magántanári képesítést. A városközpontban jól menő „műterme” volt. Temetésén megjelent Szádeczky Gyula rektor vezetésével az egyetemi tanács, a kar képviselőiben Kenyeres Balázs dékán beszédet is mondott. A szertartást Glasner Mózes ortodox főrabbi vezette, fia, Glasner Akiba rabbijelölt magyarul búcsúztatta a jeles orvost.²⁵ A műtermet az elhunyt öccse, Rudas József vette át.²⁶ Ifj. Rudas Gerő az

1905/1906-os tanévben a „fog szövet- és kórtan” tárgykörből szerzett magántanári címet. A két világháború között a Paul Ehrlich Orvosegyesületben²⁷ tevékenykedett.

1910-ben a már említett Elfer és Góth Lajos mellett még ketten szereztek magántanári címet. Kánitz Henrik (1879?–1910) a két Géber közé illeszkedik korát tekintve. Távoli rokona lehetett a botanika jeles professzorának. Módos fővárosi családból származott, Budapesten szerzett diplomát, s 1904-ben jött Kolozsvárra a bőrgyógyászati klinikára tanársegédnek. 1910 júniusában szerezte meg a „bőrbetegségek kórtana” tárgykörből magántanári címét. Két hónapra rá egy vakbélgyulladás okozta halálát. Kolozsvári búcsúztatásán megjelent Szádeczky Lajos rektor, gr. Esterházy Kálmán főispán, beszédet mondott Szabó Dénes orvoskari dékán. Budapesten a rákoskeresztúri izraelita temetőben helyezték nyugalomra. Ott az egyetem nevében Steiner Pál búcsúztatta.²⁸

Steiner Pál (1879–1959) egyetemi pályafutását a világháború törte derékba. Pápáról indult, Budapesten szerzett orvosi diplomát. Külföldi tanulmányok után 1907-ben került Kolozsvárra asszisztensként a sebészeti klinikára. Itt 1910-ben „a húgyszervek és férfi ivarszervek sebészeté”-nek tárgyköréből lett magántanár. Miután Makara professzor meghalt, Hevesit pedig az ortopédiai tanszékre neveztek ki, ő lett a katedra várományosa. Adjunktus, majd felterjesztik címzetes rendkívüli tanárnak 1919-ben. 1916-ban megjelentetett egy *Sebészeti műtétan* tankönyvet. A háborúban törzsorvosként szolgált egy ideig. Ő is az Erdélyben maradók közé tartozik: a Zsidó Kórház²⁹ egyik szervezője, osztályvezető sebésze, majd megnyitja Charite nevű magánszanatóriumát Kolozsvárt. A bécsi döntés után a visszatérő egyetemen újra kezdi magántanári előadásait. A két világháború között a Paul Ehrlich Orvosegyesületben is vezető szerepet töltött be. Sírja a házsongárdi köztemetőben van.

Vértes Oszkár (1875–1933) Budapesten született, ott is kezdte egyetemi tanulmányait, majd Tübingenben folytatta. 1907-ben került Kolozsvárra a nőgyógyászati tanszék tanársegédéül. Itt 1914-ben nőgyógyászati műtétanból habilitáltak. Szintén Erdélyben maradt. 1927-ben átköltözött Marosvásárhelyre, ahol szanatóriumi főorvosként dolgozott. Részt vett az EME és a Paul Ehrlich Orvosegyesület munkálataiban.

Átnézve az orvosi karon magántanárrá habilitált

zsidó és ilyen származású oktatókat, megállapítható, hogy valamennyi fontosabb klinikai ágat képviselték. Két sebész (Hevesi, Steiner), két belgyógyász (Büchler, Elfer), két bőrgyógyász (Kanitz, ifj. Géber) és két fogorvos (id. és ifj. Rudas) mellett egy szemész (Feuer) és három nőgyógyász (id. és ifj. Góth, Vértes) szerezte meg e legmagasabb képesítést. Közülük Feuer Nathaniel és Purjesz Béla igen magasra ívelő pályát futott be. Helyi viszonylatban Hevesi Imre, Elfer Aladár és Steiner Pál szakjuk legelismertebb művelői közé tartoztak. Hiánynolhatjuk, hogy a 12 magántanárból egy sem foglalkozott elméleti, preklinikai diszciplínákkal.

8. A Bölcsész-, Nyelv- és Történettudományi Karon a zsidóságnak kevés képviselője jutott tartósan katedrához, de még habilitációt is alig hárman szereztek. Ennek csak az lehet a magyarázata, hogy Kolozsvár vonzáskörében nem élt olyan jelentős számú zsidóság, mely egy humán értelmiségi réteget kitermelt volna a kiegyezés utáni évtizedekben. Távolabbi vidékekről pedig nem vonzódtak ide, mert az egyetem keretein kívül alig-alig találtak megélhetési lehetőséget. A középfokú tanintézetek kevés kivétellel felekezeti jellegűek voltak. A már bemutatott Finály Henrik mellett három rendes tanár került ki a zsidóság köréből. Érdekes módon kettő épp a magyar nyelvészetet adta elő, s mindketten hitük hű megtartói voltak.

A finnugor nyelvészet egyik legnagyobb magyar képviselője, Szinnyei József 1893-ban a budapesti egyetemre távozott, s így megürült a „magyar nyelv-tudományi és ugor összehasonlító nyelvészeti” tanszék. Ezt megpályázta és 1893 decemberében el is nyerte Halász Ignác (1855–1901). Zsidó tanító- és kereskedőcsaládból származott, Veszprémben és Székesfehérvárt járt gimnáziumba, majd 1873-tól a budapesti egyetemen többek között Budenz József tanítványa. Tanári oklevelének megszerzése után a fővárosi zsidó tanítóképzőben kap állást, 1878-tól a székesfehérvári főreál iskolában. 1879-ben Fischer családnevét magyarosítja. Két év múlva doktorál. Az akadémia támogatásával háromszor utazik a lappföldre nyelvészeti és népköltészeti anyagot gyűjteni (1884, 1886, 1891). Eredményeit értékelve már 1888-ban az akadémia levelező tagjává választja. 1892-től Budapesten tanít, s 1893-ban a pesti egyetemen magyar nyelvhasználatból magántanári címet szerez. Ilyen előzmények után méltán esett rá a kolozsváriak választása. Ő pedig min-

den más munkát félretéve csak az egyetemi oktatásnak élt. A gyomorrák azonban alig pár év múlva kikezdte törekeny szervezetét, s egy megkésett budapesti műtét után sírba döntötte. Mint a bölcsészeti kar volt dékánját (1897/98), tudományága nemzetközi szaktekintélyét temették az új zsidó temető halottasházából. Lazarus Adolf főkantor énekelt, Weiszburg Gyula rabbi mondott szép beszédet. A kolozsvári egyetemet vagy nyolc professzor képviselte, közülük Csengeri János dékán az egyetem és az akadémia nevében búcsúzott. A hattagú diákküldöttségből Bodor Aladár beszélt. A budapesti egyetem, az akadémia, a minisztérium, valamint a székesfehérvári főreáliskola is képviseltette magát a temetésen.³⁰

Halász korai elhunytát követően az a rendkívüli helyzet áll elő, hogy kolozsvári tanszékét legjobb barátja és hitsorsosa, Szilasi Móric (1854–1905) kapja meg. Ő is Veszprémben és Székesfehérváron végzi a gimnáziumot, Pesten az egyetemet, Budenznek is tanítványa. Egy évig Lipcsében szakosodik az indogermán nyelvészetre és klasszika-filológiára. Főleg ez utóbbit választja szakjául. Pesten Kármán Mór hatása alatt bontakozik ki tanári pályája. 1881-től állami főgimnáziumi tanár (névét ekkor magyarosítja Sonnenfeldről Szilasira), 1895-ben az Eötvös-kollégiumban kap katedrát. Ekkoriban a török és a finnugor nyelvészet kerül figyelmé középpontjába, Szarvas Gábor lesz barátja. Vogul szójegyzéket (1896), cseremisiz szótárt (1901) állít össze. 1902-ben az akadémia levelező tagjává választja. Így minden szempontból méltó a kolozsvári tanszékre. De akárcsak barátjának, neki is alig pár évet engedélyez a sors e helyen. Utolsó tervét, egy szakfolyóirat beindítását sem tudja kivitelezni. Az a megtiszteltetés éri, hogy az alig három éve átadott pompás egyetemépület előcsarnokában ravatalozzák fel, temetésén az egész tanári kar megjelenik Kiss Mór rektor vezetésével. A kar részéről Pósta Béla mond beszédet, a temetési szertartást Eisler Mátyás neológ főrabbi végzi. Búcsúztatóját utóbb nyomtatásban is kiadja.³¹ Ebben megállapítja: „fényesen vált be őrajta is a magyarságnak megigéző, átídomító, összeforrasztó ereje: az ifjú méz, melyet a zsidóság kasából hozott magával a gyermek, mind színmagyar léppé alakult át a férfi lelkében. S amily jó volt magyarnak, éppoly hű volt zsidónak: az ő példáján fényesen mutatkozott meg százazrek zsidó és magyar voltának elválaszthatatlan összetartozása.” A beszédből az is ki-

tűnik, hogy nemcsak megmaradt Szilasi zsidónak, de hitét nem is rejtegette, szombatonként eljárt Isten házába. Hét gyermeket hagyott maga után. Koporsóját keresztülkísérve a városon az állomásra vitték, és Pestre szállították.³² Ott az új izraelita temető halottasházából temették. A szertartást Weiszbürg Gyula rabbi vezette, az akadémia nevében Goldziher Ignác, a kolozsvári egyetem képviselőjében Pósta Béla mondott beszédet.³⁵

A két nyelvészhez hasonlóan rövid ideig volt tanár a kolozsvári egyetemen Lánczy Gyula (1850–1911). Lazarsfeld Adolf könyvkereskedő gyermeke, 11 éves, amikor a család magyarosítja nevét. Pesten szerez jogi doktorátust, majd hírlapíró, minisztériumi tisztviselő, 1881–1884 között pedig országgyűlési képviselő. Aztán átvált a tudományos pályára. 1886 decemberében elnyeri a kolozsvári egyetemen az egyetemes történelem tanszéket, majd az első adandó alkalommal, 1891-ben át-pályázik a fővárosi egyetem középkori történelmi tanszékére. Történelmi-irodalomtörténeti tanulmányokat írt. Kolozsvári tevékenysége teljesen átmeneti jellegű volt. Mint a bankvezér és főrendiházi tag Lánczy Leó bátyát igen fényes temetésben részesítették. A szertartást Petri Elek református lelkész végezte, az egyetem részéről Békeffy Remig dékán mondott beszédet. Koporsóját a Kerepesi úti temetőbe kísérték ki.³⁴

A kar magántanárai közül hármat emelhetünk ki, igaz, mindhárman fogalomszámba menő tudósok, közéleti férfiak. Wertheimer Ede (1848–1930) az egyik legismertebb közép-európai zsidó család sarja. Pesten született, ott, Bécsben és Berlinben járt egyetemre, s 1876 októberében Kolozsvárt szerezte meg egyetemes történelemből a magántanári képesítést. A nagyszombati jogakadémián kapott katedrát. A kolozsvári professzor, Ladányi Gedeon 1886 februárjában bekövetkezett halálakor ő is pályázott a tanszékre, sőt elvállalta helyettesítését. Minthogy a katedrára Lánczy Gyulát nevezték ki, őt a rendkívüli tanári címmel kárpótolták. (Ez ekkortáiban vált gyakorlattá: a meglehetősen esélyes pályázókat így állították félre!) Wertheimer még decemberben a pozsonyi jogakadémia tanára lett, s ott működött 1914-es nyugdíjazásáig. Magyarország és a Monarchia XIX. századi történetének volt kitűnő kutatója. Az akadémia 1900-ban levelező, 1926-ban rendes tagjai sorába iktatta. Miután katolizált, 1903-ban nemességet, nyugdíjazásakor udvari tanácsosi címet kapott.

Eisler Mátyás (1865–1930) a kolozsvári, sőt az erdélyi zsidóság egyik legismertebb és elismertebb tudós vallási vezetője volt. A budapesti egyetem nyelvész bölcsészdoktori címével és az Országos Rabbiképző Intézet friss diplomájával került 1891-ben a kolozsvári neológ hitközség élére. Itt már 1893-ban az egyetem a sémi nyelvek és irodalmak magántanárává habilitálta. Miközben az egyetemen negyed századon át nyelvészeti előadásokat tartott, érdeklődési köre a zsidóság erdélyi történetére irányult, s erről forrásértékű tanulmányok sorát írta. A közhatalomváltás után ő lett az erdélyi zsidó neológ szervezkedések egyik vezéralakja. Az 1922-ben megalakított Erdély–Bánáti Izraelita Hitközségek Szövetségének ügyvezető elnökül választották, majd az Erdély–Bánáti Rabbiegyesület élére is őt állították.³⁵ Eislernek igen nagy szerepe volt abban, hogy a századforduló táján a kolozsvári magyar értelmiség jóformán egy „más” felekezet tagjaiként tekintette és soraiba fogadta a neológ zsidókat. Eisler sírköve – méltó magyar és héber felirattal – ma is áll a Balassa utcai régi zsidó temetőben.³⁶

A harmadik magántanár, Gyalui Farkas (1866–1952) neve évtizedeken át fogalom volt Kolozsváron. Mindennel foglalkozott, ami az irodalomhoz kötődik, s minden fontosabb eseményen részt vett. A kolozsvári Református Kollégiumban tanult, majd Budapesten orvosi, Kolozsvárt bölcsészeti tanulmányokat folytatott, itt szerzett 1891-ben doktorátust. Ekkoriban változtatta Mendel családi nevét szülőfaluja után Gyaluirra. Újságíróként indult, majd az Egyetemi Könyvtárnál nyert alkalmazást, s 1901-ben könyvtártudományi magántanári képesítést. Ettől fogva az egyetem elvételeig – magyar viszonylatban elsőként – évente megtartotta könyvtártudományi előadásait. Sajtó alá rendezte a könyvtár szakcímjegyzékét; 1918–1926 között a könyvtár igazgatója volt. Az Erdélyi Irodalmi Társaság egyik alapítója, majd tiszteletbeli elnöke, tagja a Petőfi Társaságnak, PEN Clubnak. Rengeteg tanulmányt, novellát, néhány színművet és regényt is írt. Első felesége, Brachfeld Gizella (1872–1910) a régi zsidó temetőben nyugszik igen szép, szobros sírkő alatt, ő maga – minthogy áttért a református vallásra – a kerítés túloldalán a köztemetőben fekszik második feleségével közös sírban.

A kar hét egyetemi oktatójából az egyetemi-tudományos életben Finály Henrik, a város társsa-

dalmi és sajtóéletében Eisler Mátyás, valamint Gyulai Farkas hagyott maradandó nyomot.

8. Más a helyzet a Mennyiségtan-természettudományi Karral. Ennek meghatározó személyiségei a zsidó eredetűek. A múlt század közepén alig voltak az erdélyi középiskolákban jeles természettudósok, matematikusok. A hagyományos polihisztor tanárok inkább a humán diszciplínákat művelték. A korábban élt Sipos Pál a Bolyaiak és Brassai esete kivételnek számított. Brassai előrehaladott kora ellenére meg is kapta az elemi matematikai tanszéket, de itteni tevékenysége már nem bizonyult hatásosnak. Csak a külföldön tanult fiatalabb nemzedék képviselhetett e karon európai színvonalat. Ezek között igen nagy számmal akadtak az új iránt fogékony zsidó fiatalok.

Már az első tanári kar két professzora, a botanikus Kanitz és a vegyész Fleischer is ezt a nyitottságot képviselte. Az elméleti fizika tanszékre 1872-ben nem akadt kinevezhető jelentkező. Réthy Mór (1848–1925) lett e diszciplína első magyar professzora. A nagykőrösi Rothbaum vaskereskedő család sarja szülővárosában járt iskolába, Budán és Bécsben műegyetemre. Egy ideig főreáliskolai tanár. 1870-ben magyarosítja nevét. 1872–1874 között német egyetemeken ösztöndíjas, Heidelbergben nyer doktorátust. Hazatérve, 1874-ben – 26 évesen – kapja meg a kolozsvári tanszéket rendkívüli, majd 1876-ban rendes tanári minőségben. Az akadémia 1878-ban levelező tagjául választja, Fínály után másodikként a kolozsvári zsidó származásúak közül. Brassai nyugdíjazása után átmegy az elemi mennyiségtan tanszékre (1884), majd két év múlva a műegyetemre távozik. 1900-ban rendes akadémiai tag lesz. 1919-es nyugdíjazását követően 1922-ben a heidelbergi egyetem tiszteletbeli doktori közé iktatja. Számos jelentős fizikai és matematikai értekezést közölt, feldolgozta és közreadta a két Bolyai matematikai munkásságát.

A kolozsvári egyetemen két matematikai tanszék volt az alapítástól fogva. Az elemi matematikait Brassaira, a felsőbb mennyiségtanit Martin Lajosra bízták. Mindkettőn később jórészt zsidók tanítottak. Martin 1897-ben bekövetkezett halála után Schlesinger Lajos (1864–1933) kapta meg a tanszéket. A Felvidékről származott, Pesten, Heidelbergben és Berlinben járt egyetemre, az utóbbi helyen doktorált 1887-ben. 1889-ben ott szerzett magántanárságot, az 1890/91-es tanévben pedig a kolozsvári egyetemen is habilitálták. 1897-ben lett ko-

lozsvári professzor, 1911-ig oktatott itt, míg meghívták a budapesti egyetemre, de még abban az évben Giesenbe távozott. 1902-ben az akadémia levelező tagjául választotta. A függvényelmélet és a lineáris differenciálegyenletek szakembere volt. Német kézikönyvet és szakfolyóiratot szerkesztett. Nevéhez fűződik a kolozsvári tanszéki matematikai könyvtár felállítása és az itteni matematikai tudományos élet elindítása.

Mellette indult a század egyik legnagyobb magyar matematikusának, Fejér Lipótnak (1880–1959) az egyetemi pályája. Szülővárosában, Pécssett érettségizett, Budapesten tanult a műegyetemen és a tudományegyetemen. Berlinben, Göttingenben, Párizsban tökéletesítette ismereteit. 1902-ben doktorált, 1905-ben pedig a mennyiségtani analízis és analitikus mechanika tárgyköréből habilitálták Kolozsvárt. 1911 tavaszán Schlesinger utóda lett a felsőbb matematikai tanszéken, de még abban az évben átment a fővárosi egyetemre, ahol fényes karriert futott be. Az akadémia 1908-ban levelező, 1930-ban rendes, 1946-ban tiszteleti tagjául választotta, többször díjazta. Fő érdeklődési körébe a trigonometria és a matematikai analízis állott. Riesz Friggyessel együtt megalapította a magyar matematikai iskolát.

Riesz Frigyes (1880–1956) is Kolozsvárhoz kötődik. Győről indult, egyetemi tanulmányait Budapesten, Zürichben és Göttingenben végezte. Budapesten doktorált 1902-ben. Egy ideig középiskolákban tanított. 1911-ben hívták meg helyettesként Fejér utódjául a kolozsvári egyetemre, 1912-ben rendkívüli, 1914-ben rendes tanár lett. Két év múlva az akadémia levelező, majd 1936-ban rendes, 1955-ben tiszteleti tagjául választotta. Kétszer is Kosuth-díjat kapott. Az egyetemmel együtt ő is Szegedre költözött, ahol dékán, majd rektor lett. Haar Alfréddal közösen nemzetközi rangú folyóiratot alapított. 1946-tól Pesten tanított. A szegedi, a budapesti és a párizsi egyetem is díszdoktorává avatta. Nevéhez fűződik a függvénytan megújítása, de a matematikai fizikában és az általános topológiában is nemzetközi tekintély volt.³⁷

Az elemi matematikai tanszéket Réthy Mór távozása után Vályi Gyula nyerte el. Nyugdíjaztatását követően került Haar Alfréd (1885–1933) e tanszékre. Ő Budapesten született, s az ottani műegyetemen, majd a tudományegyetemen tanult. 1905-től Göttingenben a világhírű David Hilbert mellett képezte magát. Itt doktorált 1909-ben, s

lett magántanár 1911-ben. 1912 áprilisától működik Kolozsvárt rendkívüli tanárként, 1917-ben rendes tanárrá léptetik elő. Az egyetemen Szegedre távozik, ahol Riesszel együtt iskolát teremtenek, folyóiratot szerkesztenek. 1931-ben az akadémia levelező tagjává választja. A modern matematikai kutatás egyik meghatározó személyisége volt. Róla nevezték el a Haar-mértéket és a Haar-integrált.³⁸

A kar vegyész magántanáráról, Kanitz Ágost fiáról, Arisztidről már az apa kapcsán megemlékezünk. Sorsa homályba vész. A bécsi döntést követően ritkaságszámba ment egy-egy zsidó származású egyetemi tanár kinevezése. Úgy tűnik, Kolozsvárt a már katolizált és egyetemi pályán is rangot szerzett Prinz Gyula (1882–1973) volt az egyedüli zsidó eredetű. Arisztid Budapesten és Boroszlóban járt egyetemre, az utóbbi helyen sub auspiciis regis doktorált 1904-ben. Koch Antal mellett lett adjunktus Budapesten, s 1908-ban szerzett magántanári képesítést leíró földtanból. Ázsiai expedíciókban vett részt, térképezett. 1918-ban hívták meg egyetemi tanárnak Pozsonyba, onnan az egyetemen együtt Pécsre költözött, s 1940-ben pályázott át Kolozsvárra az általános és fizikai földrajz tanszékre. 1945-től Szegeden tanított. Az akadémia 1945-ben választotta levelező tagjává, a Magyar Földrajzi Társaságnak tiszteletbeli elnöke volt. Megírta Magyarország és Budapest földrajzát. A városföldrajzi kutatások magyar úttörőjét tisztelik benne.

9. A négy karból a zsidóság főleg az orvosit és a matematika-természettudományit kedvelte. De másrészt az is igaz: főleg itt nyílt számukra érvényesülési tér. Az orvosin az első bőrgyógyászprofesszor, a legnagyobb hatású kolozsvári belgyógyász és egy kitűnő ortopédsebész szinte az egyetem történet egész első szakaszát átfogja. Mellettük a több mint tíz magán- és címzetes rendkívüli tanár az egyetem vonzerejét, életképességét bizonyítja. A természettudományi karon a botanikus Kanitz Ágost mellett szinte kizárólag a matematika tanszéken működtek zsidók. Rendkívüli tehetségek voltak, de mindegyiküknek csak átmeneti állomásként szolgált a kolozsvári tanszék. Így munkásságuk eredményei inkább más egyetemekhez kötődnek. Kanitz viszont Kolozsvárá maradt! A jogi karon Kiss Mór egyedülálló, magántanárságát is beszámítva négy évtizedes egyetemi pályával büszkélkedhetett, de Somló Bódog hatása sem lebecsülendő. A három ritka méltóságokba emel-

kedő magántanár az egyetem szempontjából alig játszott szerepet. A bölcsészeti karon aránylag sokan, négyen működtek rendes tanárként, de Finály Henriket kivéve mindegyik csak pár évet. Gyalui Farkas magántanár mint a könyvtár igazgatója, mint a könyvtártudomány úttörője kétségtelenül beírta nevét az egyetem történetébe. Eisler főrabbinak már csak a jelenléte a magántanárok sorában nagyfokú nyitottságot bizonyít. A rendes tanárok közül bárki – az izraelita hitű is – lehetett dékán. Rektorságra csak hárman jutottak, mind kikeresztelkedtek (Finály Henrik, Kanitz Ágost, Kiss Mór).

Összegezve tehát az egyetemnek 1872–1919, illetve 1940–1944 között a zsidó és zsidó származásúak sorából 17 rendes, 2 címzetes rendkívüli és 15 magántanára került ki. Évekre lebontva a rendes tanárok száma általában 4–6 körül mozgott, a magántanároké az 1910-es évekig egyre nőtt. Például 1876-ban volt 4 rendes (Finály, Fleischer, Kanitz, Réthy) és 1 rendkívüli (Géber) tanára az egyetemen. 1890 csúcsnak tekinthető: 6 rendes (Kiss Mór, Géber, Purjesz, Finály, Lánczy, Kanitz) és 2 magántanár (Goth, Schlesinger) működött. 1910-re csökken a rendes tanárok száma (Kiss, Somló, Purjesz, Schlesinger), de 10 körüli a magántanári állomány, persze, nem mind tartanak előadást.

A kolozsvári egyetem viszonyulását a zsidósághoz akkor lehetne igazán értékelni, ha lehetőség volna a többi magyar egyetemen tanító zsidók számát párhuzamosan vizsgálni. Ez egy megoldandó feladat. Dolgozatunkban így is a magyar zsidó értelmiségi réteg vidéki elitjének egy igen jelentős csoportjáról nyújtottunk képet.

JEGYZETEK

1 *Encyclopaedia Judaica*. Jerusalem, 1972. (Cluj, Transylvania, University címszavak)

2 Gaal György: *Az izraeliták Erdélyben*. Különnyomat a *Helikon* 7–12. számából. Kolozsvár, 1994.; Moshe Carmilly-Weinberger: *A zsidóság története Erdélyben*. Bp., 1995.

3 Gaal György: *Berde Áron útja a természettudományoktól a közgazdaságtudományig*. Kolozsvár, 1993. 33–38. o.

4 Az egyetem történetére vonatkozó fontosabb kötetek: Márki Sándor: *A M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem története 1872–1922*. Szeged, 1922.; *Erdély magyar egyeteme*. Kolozsvár, 1941.; *Százhuszonöt éve nyílt meg a kolozsvári tudományegyetem*. Emlékkönyv I–II. köt. Piliscsaba, 1997.

5 Szöllösi Árpád: *A marosvásárhelyi orvosi és Gyógyozzerészeti Egyetem 1945–1995*. [Marosvásárhely, 1995.]

6 Az egyetem értesítői három sorozatban jelentek meg

1872–1919, illetve 1940–1945 között: *Acta–Beszédok; Almanach; Tanrend*. Ezek az egyetem múltjának fő forrásai.

7 *Zsidó Lexikon*. Szerkesztette Újvári Péter. Bp., 1929.

8 Szabó Imre: *Erdély zsidói* [Cluj, 1938] 126–184. o.; Carmilly-Weinberger Mózes (szerk.): *A kolozsvári zsidóság emlékkönyve*. New York, 1970.

9 Vö. Kempelen Béla: *Magyarországi zsidó és zsidó eredetű családok*. 1. köt. Bp., 1937. 71–78. o.

10 Finály Henrik temetése. *Ellenzék*, 1898. febr. 16.

11 Gaal György: *Tört kövön és porladó keresztben*. Pusztuló múlt és fájó jelen a Házsongárdi temetőben. Kolozsvár, 1997. (A továbbiakban: *Tört kövön...*) 98., 107. o.

12 Dr. Kanitz Ágost. *Kolozsvár*, 1896. júl. 13., júl. 14., júl. 15., júl. 16.

13 *Magyar Polgár*, 1877. nov. 30. (gyászjelentés), dec. 2. (boncolási jegyzőkönyv)

14 Az erdélyi magyarság az 1920–1930-as években elítélte magatartását.

15 Eltemették Somló Bódogot. *Ellenzék*, 1920. okt. 2.; Gaal György: *Tört kövön...*, 99. o.

16 Dr. Géber Ede temetése. *Kolozsvár*, 1891. okt. 5.

17 Berde Károly: *A M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem Bőr- és Nemikórtani Tanszékének és klinikájának félszázados története 1874–1924*. Szeged, 1928.

18 Engel Rudolf: *A M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem Belgyógyászati klinikájának és tanszékének története 1872–1930*. Szeged, 1931.

19 Gaal György: Purjesz Zsigmond, az iskolaalapító belgyógyászprofesszor. *Orvostudományi Értesítő*, 70. köt. (1997) 243–249. o.

20 *Szegedi egyetemi almanach 1921–1970*. Szeged, 1971. 365.

21 *Keleti Újság*, 1921. márc. 17., márc. 19., márc. 20.

22 *Ellenzék*, 1895. júl. 29. (gyászjelentés), júl. 30., júl. 31. (temetés)

23 *Ellenzék*, 1910. aug. 22., aug. 25. (temetés)

24 *Pesti Napló*, 1902. nov. 26.; *Szegedi Híradó*, 1902. nov. 27., nov. 28.

25 *Újság*, 1912. jan. 30.

26 *Ellenzék*, 1912. febr. 3.

27 A Paul Ehrlich Orvosegyesület 1930-ban alakult meg Kolozsvárt dr. Goldberger Ede bőrgyógyász vezetésével. Elsődleges célja az erdélyi zsidó orvosok érdekvédelme volt, de tudományos ülésszakokat is rendezett.

28 *Ellenzék*, 1910. aug. 28.; *Pesti Napló*, 1910. szept. 1.

29 A kolozsvári Zsidó Kórház 1927-ben létesült Sebestyén (Smil) Dávid és neje nagy adományának köszönhetően, épülete 1929 őszére készült el. A város egyik legrangosabb (nem zsidókat is kezelő) egészségügyi intézetének számított.

30 *Ellenzék*, 1901. ápr. 10., ápr. 12. (gyászjelentés), ápr. 13. (temetés); *Egyenlőség*, 1901. ápr. 14.

31 *Az igaznak emlékezete áldás*. Beszéd dr. Szilasi Móricz egyetemi ny. r. tanár, a M. T. Akadémia tagja ravatalánál, 1905. május hó 16-án mondotta Eisler Máttyás, a kolozsvári izr. hitközség főrabbija, egyetemi m. tanár. Kolozsvár, 1905.

32 *Ellenzék*, 1905. máj. 16., máj. 17. (temetés)

33 Sebestyén Károly: Szilasi Móric halála. *Egyenlőség*, 1905. máj. 21.

34 Lánczy Gyula temetése. *Pesti Napló*, 1911. jan. 20.

35 Vö. Gaal György: *Magyar nyelvű zsidó irodalom Romániában*. Évkönyv. Kiadja a MIOK Országos képvisellete 1983/84. 133–141. o.

36 Uő.: *Tört kövön...* 114.

37 *Szegedi egyetemi almanach 1921–1970*. Szeged, 1971. 205–206.

38 *Uo.* 159–160.

az **IRODALOM** **VISSZAVAG**

...hogy mindenki jól érezze magát.

1162 Budapest, Timúr u. 97.

www.uzenet.hu/linkek/iv

aziv@egon.gyaloglo.hu

